

Kollektivt uppror

Karneval i franska Västindien

MARIA BJÖRKROTH är universitetslektor i museologi och undervisar i museiverksamhet och kulturmiljövård vid institutionen för kultur och medier vid Umeå universitet.

Om det fanns en vandringspokal för häftigaste traditionsblandning så skulle den för närvarande innehåsa av den radioreporter som med hjälp av fastereglerna under Ramadan lyckades förklara varför svenskarna åt fettisdagsbullar. För henne var historiska fettisdagsbullar och religiösa fasteregler urblekta berättelser som lät sig sammanfogas i nya mönster. I den här artikeln kommer jag att berätta om färgstarka och i högsta grad verkliga mönster, den kristna fastlags-traditionen på Martinique i franska Västindien.

I vår omvärld, i nyhetsrapportering och reportage om religion och kultur kan vi ta del av fragment från två olika religiösa fastetraditioner, den kristna respektive den muslimska. Tidpunkten för den kristna fastan hoppar fram och tillbaka på vårvintern. Den börjar någon gång mellan 11 februari och 17 mars, det är då vi äter fettisdagsbullar. År 2002 började fastan 13 februari, år 2003 börjar den 5 mars och år 2004 kommer den att börja 25 februari. Islams fastemånad Ramadan flyttar sig också men den rör sig åt samma håll hela tiden. I år, som är 1423, börjar Ramadan 6 november, nästa år 27 oktober, året därefter 15 oktober osv. Båda fastetiderna bestäms av månens gång och de illustrerar på olika sätt människornas kamp för att hålla ordning på tiden. Det arabiska året har 354 eller 355 dagar, det europeiska året har 365 eller 366 dagar. Islams och kristendomens fasteperioder högtidlighålls med många olika regionala och lokala variationer. I slutet av 2020-talet kommer den kristna fastan att infalla under islams fastemånad. Då kommer fettisdagsbullarna att ätas under Ramadan och frågan om varför vi gör det ena eller andra kommer att vara helt beroende av ur vilket perspektiv berättelsen framförs.

*Fettisdagen firas som de röda djävularnas dag. Röda djävlar i fettisdagsparaden i Fort de France, Martinique.
Foto: Lise Aucerne, Université Antilles et Guyana, Martinique.*

FASTA OCH KÖTTETS METAFORER

I kristen tradition föregås fastan av en fest som är ett farväl till allt kött. Det handlar om kött i bokstavlig och i bildlig bemärkelse. De olika protestantiska, katolska och ortodoxa kyrkotraditionerna betonar betydelsen av askes. För den ene kan det handla om att avstå lite pengar i en fasteinsamlingsbössa. För en annan kan det vara att äta mycket enkelt eller att så fullständigt som möjligt avstå från såväl mat som dryck på ett närmast livshotande sätt. Oavsett vad man gör för att fasta, så skall fastan enligt de olika traditionerna vara i fyrtio dagar. I praktiken kan det nästan aldrig bli mer än trettiotre–trettiofyra dagar. Det exakta antalet dagar verkar inte bekymra någon. Söndagarna bryter fastan

och så naggas perioden i kanten i början och slutet.

Fastan börjar på en onsdag som kallas askonsdag. Dessförinnan gäller det att äta och festa så mycket som möjligt inför de kommande veckornas asketiska livshållning. Det är fetmåndagen och fettisdagen före askonsdagen som är karnevalen, "carne vale" är latin och betyder helt enkelt "köttets farväl". Eftersom festen börjar på en måndag finner många det som naturligt att börja festa redan på söndagen, eller lördagen, eller kanske redan på fredagen innan.

När jag for till bortre Frankrike, domänerna på andra sidan havet, så hade jag ingen aning om den självklart levande karnevalstradition som jag skulle hamna i. Jag hade sett folkloristiska filmer om

Lill-drottning i paraden i Fort de France. Dräkten helt av naturmaterial och kjolen och hatten är flätade i samma teknik som korgen. Foto: författaren.

nordiska karnevalstraditioner och besökt våra inhemska karnevaler i Gimo och Österbybruk i Norduppland. Det är dock stor skillnad att stå och stampa i den uppländska februarivintern för att hålla värmen uppe, jämfört med att känna hur solvarm asfalt gungar under fötterna av att alla stampar samma takt, do dong, do dong.

KARNEVALENS DRAMA

Dagarna före fastan tog arbetsplatserna karnevalsledigt och skolorna hade karnevalslov. Skolorna stängde före lunch på fredagen trots att de vanligen har skoldag också på lördagar. Skolungdomarna hade dessutom hunnit med att hålla skolkar-

neval innan karnevalslovet, med upptåg, bus med klasskamrater och lärare samt korande av skolans karnevalsdrottning.

Inte bara skolklasserna och skolorna hade utsett karnevalsdrottningar. Varje kommun hade också utsett sina drottningar inför karnevalen. Minst tre stycken, noggrant valda bland många kandidater. Flickorna som ville väljas till drottning konkurrerade med varandra genom fantasifulla kostymer, den ena mer svårburen än den andra. De som valdes kom att tillbringa många timmar och dagar bärande på sina kostymer i de olika karnevalstågen.

Småflickorna tävlade om att bli lill-drottning, och de vuxna kvinnorna om att väljas till drottningmoder. Drottningen, lill-drottningen och drottningmodern var

Tjejer och killar i ombytta roller, brudpar fotograferade i karnevalståget i Vauclin. Foto: Lise Aucerne, Université Antilles et Guyana, Martinique.

ett slags officiell representation i paradererna.

Till en drottning behövs en kung. Karnevalskungen kallas Vaval och hans öde var att brännas till aska. Högmod går före fall tycktes de jättestora mansfigurerna signalera genom att överdriva och ironisera över olika manliga attribut. En del karnevalskungar lånade drag av kända lokalpolitiker vilket gjorde deras roll än mer mångtydig under deras korta tid i händelsernas centrum. Varje kommun hade en egen Vaval som sedan skulle brinna på ett spektakulärt sätt. Skapandet av figurerna kringgärdades av stort hemlighetsmakeri för att göra överraskningen så stor som möjligt när de visades i offentligheten.

Karnevalsdrottningarna och Vaval hed-

rades med stora parader med olika teman för de olika dagarna. Det stora kollektiva deltagandet i paradererna skedde i organiserade karnevalsgrupper, enskilda upptåg eller genom att vara publik. Det fanns ingen knivskarp gräns mellan de betraktade och de betraktande. Alla var deltagare med olika roller, och vem skall kunna vara betraktad utan en publik?

Drottningarna kunde vara med i flera parader genom att de samlades till parader olika dagar i olika delar av Martinique. I Fort de France hölls drottningparaden på lördagen och Vavals parad på söndagen. Karnevalsdrottningarnas parad var den lättaste "att förstå". En lång rad av flickor och kvinnor utvalda för sina märkvärdiga karnevalsdräkter, och däremellan karnevalsgrupper som defilerade med eller utan

egna orkestrar. Om det inte varit för det behagliga vädret och den införstådda publiken så kunde man tänka sig att drottningparaden skulle kunna ha ägt rum på ett liknande sätt hos oss. Däremot var det svårt att tänka sig de andra paraderna överflyttade till svensk kulturell kontext. De hade många inslag som behövde en införstådd och delaktig publik.

Vavals parad hade en komplicerad symbolik som var tydlig även om jag säkert missade de finare nyanserna i skådespelet. Med Vavals parad inleddes en lek med gränsen mellan könen, som för övrigt genomsyrade karnevalsdagarna. Karnevalsdrottningarna var med i Vavals festtåg för att göra sitt uttåg, sin sorti. Nu övertogs deras huvudroll av Vavals uppvaktning be-

stående av Manawor, män i kvinnokläder. Män som lagt ner lika mycket tid och omsorg på sina klänningar och kostymeringar som karnevalsdrottningarna. Deras dräkter travesterade på kvinnliga drottningroller, de gick antingen att associera till kvinnliga representationsklänningar eller till den vanligaste drottningrollen av alla, bruden i sin brudklänning. Travestier eller transvestiter? Vad männen "var" skapades hos betraktaren och deras roll var uppenbart att utmana betraktarnas egna gränser.

Varje dag började karnevalstågen vid tretiden på eftermiddagen och slutade vid skymningen klockan sex. Do dong, do dong, musiken manade till dans och det blev många timmar innan karnevalen var över. Jag hade blivit rekommenderad att

I Fort de France finns ett karnevalsmuseum, ett privat museum som vänder sig till turisterna på de kryssningsfartyg som gör korta strandhugg. Turisterna kommer året runt och kan inte pricka in intensiva dagar då karnevalen äger rum överallt på gator och torg men det som kan visas på museet överträffas av karnevalens verklighet. Under karnevalen är kanske museet den enda plats där ett visst lugn råder. Foto: författaren.

ha mycket bekväma skor, dessutom behövdes bra grundkondition för att hänga med i karnevalstågens småspringande dans. Efter paraderna samlades deltagarna till mer eller mindre offentliga grillfester och danser.

DEN BURLESKA DAGEN

Fetmåndagen hade upp- och nervända världen som tema. Den här dagen förväntades man att klä sig "fel" och att göra "fel" saker. Helst skulle killar ha tjejkläder och tjejerna klä sig i killkläder. Åtminstone skulle man ha något som vanligtvis inte kunde anses passa. En äldre man i publiken som väntade på karnevalståget bar brudslöja, vit t-shirt, vit kjol och vita sandletter. När han gick sin väg upptäckte jag att kjolen var uppriven baktill och visade en lös-nakenbak. Karnevalen hade andra gränser än vardagen.

Det var en alldeles speciell frihet att vara fri att ignorera sociala och spatiala gränser som normalt omgärdar gästande kvinnors rörelser i stadens offentliga rum. Min syster och jag lyckades med att överraska litegrann men möttes genast av uppmuntrande tillrop när vi valde att se karnevalståget från den sjabbigaste bar vi kunde hitta efter karnevalsvägen. Baren var otroligt genuin. Den skulle kanske kunna beskrivas med ord som ursprunglig, autentisk, traditionell eller ålderdomlig. Kanske var hela stället det sista i sitt slag? Ett rum var raxalong med två stolar, där barberaren rakade med kniv förstås. Det andra rummet var en bar av ett slag där inte minsta jordnöt fanns att tugga på. Här fanns inte ens en citronbit till tipunchen. Inga näringstillskott, här dricker man, punkt slut. Rårörsocker stod på bordet, vi fick två dricksglas och en flaska rom till

bordet. Man bestämmer själv hur mycket man fyller i glaset sen tas flaskan av bordet eftersom priset avser en ifyllning oavsett om den är stor eller liten. Vi tittade på karnevalståget och karnevalståget tittade på oss. Vi var två kvinnor som satt vid ett bord där bara män skulle ha suttit. Men vi satt inte bara på männens platser, dessutom var vi på absolut fel slags bar för vår sort av kvinnor. Det kändes som att ha slagit en strike i en främmande kulturell kontext.

BRÖLLOPSBURLESKERIER

Vad är normalt och vad är onormalt? Vem är betraktad och vem är betraktaren? Under lördagens drottningparad och söndagens parad med Vaval hade gränsen mellan att se eller att ses varit förhållandevis tydlig. De olika karnevalsgrupperna i sina kostymer bidrog till att skilja de betraktade från betraktarna. Ett av priserna för bästa karnevalsgrupp-kostym gick till en grupp som kom från en ort känt för sina krukmakerier. Denna grupp hade klätt sig i keramiklera, när värmen fick den att torka hällde de vatten på varann och smetade fast leran igen. En sådan tydlig uppdelning mellan att agera eller iakta tilläts inte i fetmåndagens upp och nervända värld där publiken också övertog rollen som aktörer. Också de seriösa männen i kvinnokläder som följt Vaval i hans festtåg fick konkurrens och utmanades i sina roller. Det viktigaste inslaget i fetmåndagens karnevalståg var så kallat burleska bröllopföljen. Tjejer i macho manskläder var brudgummar och brudsvänner. Killarna var inklämda i begagnade brudklänningar eller uppklädda som brudtärnor. En del pojkar verkade uppenbart generade i sin brudklädda roll men brud-

Vaval dör av brusten kärlek och hans Manawa, som är en man i kvinnokläder, uttrycker sin sorg. Foto: författaren.

tärnekompisarna och brudgumstjejerna såg till att de stannade i den brudroll de fått.

DET PRIVATA I DET OFFENTLIGA

Den burleska fetmåndagen hade för min del börjat med en pyjamasparad och förmiddagsdans på torget i Schoelcher. Före

gryningen skedde samlingen bostadsområdesvis. De dansjoggande tågen från de olika stadsdelarna strålade samman till en större och större massa, innan den oorganiserade paraden upplöstes i centrum. Var och en deltog genom att bryta gränser efter sin förmåga. För den äldre gentlemannen i nystruken pyjamas verkade det vara ett tillräckligt stort gränsbrott att gå ut i det offentliga i den mest privata kläd-

seln, avsedd för sängen, vår mest privata plats. Han var ivrigt påhejad av sin hustru uppenbarligen iförd en av makens mer utslitna pyjamasar. Män i papiljotter och negligé hade stigit över någon annan gräns som samtidigt var personliga konstruktioner av socialt och kulturellt kön. Det var en morgontrött och familjär stämning. Någon drog gärna upp kjolarna, eller ner byxorna för att visa nakna-bak-atrupper eller könsatrupper. Dräkterna kunde innehålla lager på lager av olika kön. En spontan uppkommen orkester spelade, några dansade i största allmänhet och några utnyttjade dansens form till samlagsscener mellan sina plastkön. En del av pyjamasparaden dröjde sig kvar. Var det för att fortsätta leken med vardagens gränser eller var det för att ha anledning att göra flera besök på den närmaste baren? Jag behövde en dubbel espresso för att över huvud taget orka tänka på att ta den långa vägen hem som dessutom var brant uppförbacke hela vägen. Karnevalståg bittida och sent tog på krafterna; hur orkade folket som jag såg i paraderna dag efter dag?

DE RÖDA DJÄVLINNORNAS DAG

De var två karnevalstågsdagar kvar, fettisdagen och askonsdagen. Fettisdagen ägnades åt de "de röda djävlar" och askonsdagen åt "de vita djävlinnorna". På de röda djävlarernas dag klädde sig de flesta i rött, eller rött och svart. Kombinationer med rött och vitt eller rött, vitt och svart förekom också. Inte riktigt alla hade anpassat färgerna i sina kläder. Det fanns en liten skara betraktare kvar, turister som överraskades av att hela publiken utom möjligtvis de själva tycktes ingå i karnevalståget. Borta var karnevalsdrottningarna och de burleska bröllopsföljerna. Vaval

på sitt lastbilsflak skymtade förbi, kvinnomännen i hans följe kanske fanns där men märktes inte. Det var nästan inte ens möjligt att urskilja det organiserade karnevalståget. Plötsligt kunde en folkmassa bilda ett tåg som gick i motsatt riktning eller vek av från den officiella paradvägen. Karavaner av Bwadjak, karnevalsbilar, bildade egna parader som gärna bidrog till att skapa oordning i det som kanske skulle ha varit den organiserade paraden. Karnevalsgrupperna tycktes bryta sig ur ledet och kunde dyka upp efter en egen vald väg. Om kristendomen inte bara står för fasta utan också ses representera en form av ordning så var de röda djävlarernas fettisdag motsatsen till varje form av ordning.

De röda djävlarerna är ett levande kulturarv i sin egen tid. En tradition av objekt och ageranden vilka symboliserar det hedniska i ordets vidaste bemärkelse: Hedniskt är det och de, som ännu inte upptäckt kristendomen eller upptäckts av den.

DE VITA DJÄVLINNORNA

Askonsdagen är fastans första dag. Det var en slags sorgedag, åtminstone sorg över att karnevalens fester var slut för denna gång. Alla röda kläder var försvunna. Det offentliga rummet dominerades i stället av kläder i vitt eller vitt i kombination med svart. Dagens viktigaste figur var återigen Vaval, karnevalskungen. Det är hans dödsdag och det sista karnevalståget slutade vid skymningen med att han brändes. Dessförinnan hade kvinnomännen, Manaworna, tagit avsked och visat stor sorg över den omöjliga kärleken som gjort att de aldrig kunnat få sin brudgum. Många i karnevalståget var i dag klädda som hondjävlar. Dessa känns igen på att de har en svart och en vit sko och eller

strumpa. Helst skulle de också ha en speciell liten huvudbonad, men det räckte med de olikfärgade fötterna för att man skall vara säker på att det är en hondjäväl. Lustigt nog har jag aldrig tidigare funderat på att det skulle finnas djävlar respektive hondjävlar. Här var det en realitet. Hur sammansatt karnevalens symbolik var illustreras också av att också kvinnomännen kunde ha hondjävlaras attribut.

Det var stor skillnad på de röda djävlarerna och de vita hondjävlarerna. I jämförelse med djävlinnorna framstod de röda djävlarerna som oförargliga och rätt kul. Hondjävlarerna var de som var farliga. Dessutom var deras farlighet lömsk eftersom den kunde var dold. Även under långa kjolar gällde det att upptäcka vilken färg de hade på sina fötter. Hondjävlarerna bar många drag av upplysningstidens kvinnobild, kvinnan som stående närmare naturen, i kontakt med naturliga och kanske övernaturliga krafter. Kvinnan som är ett hot mot mannen om, eller därför att hon är stark. Kvinnan är eller kan bli farlig när hon har kunskap, särskilt om det rör sig om örter, växer eller omvårdnad. När Vaval brändes och sorgemusiken spelades dansade dessa farliga kunniga kvinnor vid elden.

Vavals brud deltog inte i den dansen. Manawan stod mellan de dansande kvinnorna och elden, förkrossad av sorg över den kärlek som inte fullbordats innan Vavals hjärta brustit och han övertänts av kärleksglöd. Var egentligen både karnevalskungen och hans brud besegrade av hondjävlarerna? Karnevalen var ett kollektivt uppror, en kollektiv frihet. Av alla

gränser som utmanades var spelet med gränserna för mäns och kvinnors roller det som framstod tydligast. Att vara i karnevalen var som att lyssna till en diskussion med olika inlägg, en diskussion utan definitivt slut som handlade om rådande heteronormativa värderingar. I relation till teori som ett sätt att pröva normerande kategorier var karnevalen en mötesplats där kategorierna konfronterade varandra utan omvägen via teoretiska begrepp.

SUMMARY

Collective Rebellion

Carneval in the French West Indies

In Christian tradition a carnival is held before lent. This essay describes the contemporary carnival in Martinique in the French West Indies. The Monday and Tuesday before Ash Wednesday are called "fatty" and celebrated with different festivities. In the municipalities three queens are elected before the carnival; a young girl as mini-queen, a teenager as queen of the carnival and an elderly woman as queen mother. A king of the carnival named Vaval is constructed in a caricatured shape of a man. The first parade is dedicated to the queens, the second to Vaval and in this parade the queens are succeeded by Manawa's, men in female dresses. On the first day of the carnival, fat Monday, the most important participants in the parade are bridal couples and their train, with men as brides and bridesmaids and women as bridegrooms and best men. On the second day, fat Tuesday, red devils dominate the parades, and finally the carnival ends on Ash Wednesday with white female devils and the incineration of Vaval. During the carnival the traditions of different positions in heteronormative hegemony are elaborated. Finally the order of gender is strengthened until the next carnival.